

عبدالرضا جمالی فر

بررسی سیر کاغذسازی در ایران

مقدمه

تاریخ بشر با «اختراع خط» رقم خورده است. دست‌نوشته‌ها، میراث جاودان تمدن بشری محسوب می‌شوند و به‌عنوان ابزار انتقال‌دهنده‌ی فرهنگ و اندیشه‌ی گذشتگان به نسل‌های آینده، از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. اهمیت ثبت وقایع و مکتوب کردن اندیشه‌ها باعث شده است، نگارش در طول زمان همواره مورد توجه قرار داشته باشد.

سنگ، خشت و آجر، پوست جانوران و هم‌چنین برگ گیاهان، موادی بودند که به ترتیب و در طول تاریخ، مورد استفاده‌ی کاتبان قرار گرفتند. اما نیازهای خاص بشر در استفاده از مکتوبات و دست‌نوشته‌ها، روند تکاملی بسترهای نگارش را رقم زد و این سیر تغییر و تحول تا زمانی ادامه یافت که کاغذ در سال ۱۰۵ میلادی به دست تسای لون، هیئت وزیران امپراتوری هوتی، در کشور چین اختراع شد. با گذشت زمان، کاغذ و روش‌های ساخت آن از مرزهای کشور

چین فراتر رفت و هم‌زمان با گسترش علم، به دیگر کشورهای مشرق زمین و سپس به کشورهای اروپایی و غربی راه یافت؛ به‌طوری‌که در سال ۷۰۷ میلادی، کاغذ در «مکه‌ی مکرمه» به‌کار برده شد و در سال ۷۵۱ میلادی، در شهر سمرقند پرده از «رمز» کاغذسازی برداشته شد. در زمان حکومت هارون الرشید، صنعت کاغذ به‌تازگی از سمرقند به بغداد انتقال یافت و بزرگ‌ترین کارخانه‌های تولید کاغذ توسط مسلمانان پایه‌ریزی و تأسیس شد.

هرچند هزار سال طول کشید تا صنعت کاغذ دست‌ساز به اروپا وارد شود، اما اروپا به سرعت به ساخت کاغذهای ماشینی دست زد. تولید انبوه کاغذ باعث کاهش کیفیت آن شد. کاغذهای ماشینی بنا به دلایل متفاوت، ساختاری متفاوت از کاغذهای دست‌ساز دارند و این تفاوت از دید هنرمندان پنهان نمانده است.

اسیدی بودن ساختار کاغذهای ماشینی و کوتاه

رشد آموزش

شماره ۲

پیاپی ۵۰
پاییز ۸۸

بودن طول الیاف تشکیل دهنده آن‌ها، باعث کاهش طول عمر این نوع کاغذ می‌شود؛ موضوعی که ملاحظات نگرانی نقاشان، خوش‌نویسان و دیگر هنرمندان را فراهم آورده است. زیرا آنان در پی بقای آثار مخلوق خویش‌اند و با وجود شواهد و نمونه‌های به‌جا مانده از آثار هنری که بر زمینه‌ی کاغذهای ماشینی ثبت شده‌اند و با گذشت اندک‌زمانی، رو به زوال و نابودی رفته‌اند، نگرانی ایشان قابل توجیه است.

به همین علت، امروزه کارگاه‌هایی که در برخی کشورها کاغذ دست‌ساز تولید می‌کنند، درآمد بی‌شماری به دست می‌آورند. زیرا هنرمندان حرفه‌ای، کاغذ دست‌ساز را بر تمام جانشین‌های آن ترجیح می‌دهند و به همین دلیل، حاضرند در قبال یک ورق کاغذ دست‌ساز، هزینه‌ی در خور توجهی بپردازند.

تحقیق و آموزش ساخت کاغذ دست‌ساز در ایران

نیاز به کاغذ دست‌ساز باعث شد که در دهه‌ی اخیر، معذودی محقق و دانش‌پژوه، تحقیقاتی پراکنده را در زمینه‌ی چگونگی ساخت کاغذ دست‌ساز که زمانی از جمله هنرهای ایرانیان بوده و برخی از انواع آن، هم‌چون «کاغذ ترمه‌ی اصفهان»، آوازه‌ی جهانی داشته است) آغاز کنند. البته نتایج این تحقیقات به‌صورت گسترده مطرح نشدند.

تا این‌که در سال «۱۳۷۷»، کتاب‌خانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی» توانست یک دوره آموزش تخصصی ۱۲۰ ساعته را، با حضور ۴۳ نفر متخصص حفاظت و مرمت اشیای تاریخی، تحت عنوان «شناخت و ساخت کاغذهای دست‌ساز»، به اجرا گذارد. با این اقدام، فرصتی پدید آمد تا استاد احمد مقبل اصفهانی تجربیات گران‌بهای خود را به حضار و مشتاقان شوکت‌کننده در این دوره انتقال دهد و زمینه‌ی اشاعه‌ی این هنر دیرین و ارزشمند فراهم آید. اجرای این دوره سبب شد، محتوای آموزش ساخت کاغذ دست‌ساز در قالب دو عنوان استاندارد آموزش مهارت کاغذسازی برای «سازمان صنایع دستی» و برای «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی» تدوین شود.

آموزش کاغذسازی در برنامه‌ی آموزش و پرورش نظام آموزش‌های مهارتی شاخه‌ی کار دانش، به عواملی از قبیل وجود محتوای آموزشی، نیروی انسانی، فضای کارگاهی و تجهیزات متکی است. به همین دلیل، با وجود استاندارد آموزش مهارت کاغذسازی مربوط به سازمان صنایع دستی و آموزش بیش از ۴۳ نفر متخصص در دوره‌ی آموزشی فوق‌الذکر، ابتدا در سال ۱۳۸۲، رشته‌ای تحت عنوان «صحافی و جلدسازی» طی مصوبه‌ی «شورای عالی آموزش و پرورش» تصویب و با کد رایانه‌ای ۹۸۵۰، در مجموعه رشته‌های شاخه‌ی کار دانش قرار گرفت.

در سال ۱۳۸۳، «مرکز برنامه‌ریزی و آموزش نیروی انسانی» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز، با تألیف استاندارد آموزش مهارت کاغذسازی، امکان طراحی رشته‌ی دیگری را در این زمینه برای شاخه‌ی کاردانش فراهم آورد؛ به طوری که در سال ۱۳۸۷، رشته‌ی کاغذسازی با کد رایانه‌ای ۹۹۴۰، و ترکیب یافته از استانداردهای طراحی نقوش ختایی و اسلیمی، طراحی نقوش هندسی، طراحی نقوش جانوری، و طراحی نقوش فرنگی با استانداردهای کاغذسازی و ساخت «پایه‌ماشه»^۱، مورد تصویب شورای عالی وزارت آموزش و پرورش قرار گرفت.

مزایا و خصوصیات رشته‌های «صحافی و جلدسازی» و «کاغذسازی»

از مهم‌ترین مزایای این رشته‌ها، کم‌بودن هزینه‌ی اجرای آن‌هاست. زیرا تجهیزات کارگاهی این رشته‌ها به دو بخش عمده تقسیم می‌شوند:

الف) تجهیزاتی که باید خریداری شوند.

ب) تجهیزاتی که باید ساخته شوند.

گروه اول تجهیزات عمدتاً شامل مخلوط‌کن و دستگاه همزن است و گروه دوم تجهیزات مربوط به قالب‌های کاغذ را شامل می‌شود که این قالب‌ها نیز از ترکیب کلاف‌های چوبی با توری‌های پلاستیکی یا فلزی ساخته خواهند شد و ساخت آن‌ها نیز با هزینه‌ی اندکی صورت می‌گیرد.

مواد مصرفی در کارگاه‌های کاغذسازی عبارت‌اند از: پنبه، پارچه‌های مستعمل و کهنه‌ی پنبه‌ای، الیاف گیاهی و کاغذهای باطله که تهیه‌ی آن‌ها نیز هزینه‌ی زیادی نخواهد داشت.

با توجه به این که اکنون تمامی کاغذهای دست‌ساز مورد نیاز هنرمندان ایرانی از کشورهای دیگر وارد می‌شوند و به قیمت بسیار زیادی به فروش می‌رسند، تولید این گونه کاغذ می‌تواند ضمن خودکفایی کشور و صرفه‌جویی‌های ارزی، پاسخ‌گوی بخش اعظمی از نیازهای مصرف‌کنندگان داخلی باشد. لذا نظر به وضعیت فعلی کشور که فاقد هرگونه کارگاه تولید کاغذ دست‌ساز

است، آموزش «هنر کاغذسازی به روش دستی» به منظور پرورش نیروی کار ضروری است و در تحقق این امر مهم، توجه مسؤلان، کارشناسان و دست‌اندرکاران امر آموزش‌های مهارتی، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد موقعیت‌های شغلی فراوان در این مورد پخاص شود.

از خصوصیات رشته‌ی «صحافی و جلدسازی» و رشته‌ی «کاغذسازی» این است که فراگیرندگان هر یک از این رشته‌ها، در چندین مهارت کارآزموده می‌شوند و می‌توانند بنا به علاقه‌ی شخصی و موقعیت شغلی در محل زندگی خود، در هر یک از این مهارت‌ها فعالیت، کنند. البته ایجاد کارگاه کاغذسازی دستی، به دلیل ساده بودن تجهیزات و در دسترس بودن مواد اولیه‌ی آن، برای هر شخص آگاه به این مهارت امکان‌پذیر است و به راحتی می‌تواند خط تولید انواع کاغذ دست‌ساز را طراحی و راه‌اندازی کند.

به امید روزی که ایران همچون گذشته در تولید کاغذهای دست‌ساز سرآمد دیگر کشورهای جهان باشد.

پی‌نوشت

۱. چسبیدن لایه‌های متعدد کاغذ آغشته به چسب روی قالب گچی با چوبی به منظور ساخت اشیا یا مانند جعبه و قاب آینه که قلمدان‌سازی از نمونه‌های رایج آن است.

۲. رشته‌ی صحافی و جلدسازی شامل استانداردهای طراحی سنتی درجه‌ی ۲، طراحی سنتی درجه‌ی ۱، کاغذسازی، صحافی و جلدسازی است و رشته‌ی کاغذسازی شامل استانداردهای طراحی نقوش ختایی و اسلیمی، طراحی نقوش هندسی، طراحی نقوش جانوری، طراحی نقوش فرنگی، کاغذسازی و پایه‌ماشه است.

منابع

۱. شناخت و ساخت کاغذهای دست‌ساز ترجمه و نگارش: احمد مقبل اصنهایی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰.
۲. مجموعه‌ی هفتم برنامه‌های درسی رشته‌های تحصیلی شاخه‌ی کاردانش (چاپ دوم).

رشد آموزش هنر
شماره ۲
مورخ: خرداد ماه
۱۳۸۷